

HANS TISKA – SZCZYCIENSKI NAUCZYCIEL, OPIEKUN ZABYTEKÓW I MUZEALNIK

Na temat życia i działalności Hansa Tiski wiadomo dziś bardzo niewiele¹. Nie poświęciła mu nawet wzmianki monumentalna *Altpreussische Biographie*, zaś wschodniopruska bibliografia historyczna Wermkego wymieniła go jedynie jako autora trzech przyczynków z dziedziny prahistorii². Nawet Kartei Quassowski – publikacja, której założeniem było rejestrowanie wszystkich (sic!) wzmianek pisanych na temat mieszkańców Prus Wschodnich – odnotowała go tylko raz (i w dodatku z błędem) przy okazji znaleziska (miecza) ze Smolanki w pow. bartoszyckim³. Można więc rzec, że bohater artykułu popadł już w zapomnienie, a szkoda – był bowiem postacią na pewno nietuzinkową, interesującą i ważną zarazem. Szczególnie dla historii Szczytna, z którym związał się na ponad dwadzieścia lat.

Hans Tiska przyszedł na świat 2 kwietnia 1892 roku w Cierzpiętach, w dawnym powiecie mrągowskim, jako szóste z dziesięciorga dzieci swoich rodziców. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej zdobył wykształcenie pedagogiczne, najpierw przygotowawcze w Piszu, uwieńczony dyplomem seminarium nauczycielskiego w Szczytnie. W działaniach wojennych uczestniczył jako sanitariusz, zaś po demobilizacji nauczał w kilku wiejskich szkołach powszechnych, między innymi w Opaleńcu, a następnie osiadł w Szczytnie, gdzie pracował jako nauczyciel historii. W wieku 42 lat, ożenił się z Hedwig Karoline Rogowski ze Szczytna, z którego to związku urodziło się dwoje dzieci – syn i córka. Tiskowie zamieszkiwali wówczas przy Feierabendstrasse (obecnie ul. Niepodległości), pod numerem 35.

Z literatury przedwojennej Hansa Tiskę znamy przede wszystkim jako społecznego opiekuna zabytków archeologicznych na teren dawnego powiatu Szczytno⁴, notabene

¹ Powstanie artykułu nie byłoby możliwe bez życzliwej pomocy wielu osób, spośród których na pierwszym miejscu pragnę wymienić córkę Hansa Tiski, za udzielenie mi cennych informacji na temat ojca oraz p. Edelfrieda Baginskiego – przewodniczącego Kreisgemeinschaft Ortelsburg z Herne – za łaskawym pośrednictwem którego informacje te do mnie dotarły. Szczególną wdzięczność winien jestem dr. Grzegorzowi Jasińskiemu – „cichemu współnikowi” tego artykułu – za wskazówki na temat nieznanych mi aspektów działalności Tiski oraz poszukiwania bibliograficzne, których wynikami tak chętnie się ze mną podzielił. Dziękuję również dr. Mirosławowi J. Hoffmannowi, za udostępnienie nie publikowanych wyników własnych badań, a także wszechstronną pomoc źródłową.

² E. Wermke, *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Königsberg 1933, nr poz. 1079, 1198, 1607 (por. H. Tiska: *Die Ostpreußen und die Vorgeschichte ihrer Heimatprovinz, Lehrerzeitung für Provinz Ost- und Westpreußen*, 1924, t. 55, s. 451–453; *Schicksal unserer ostpreußischen Altertümer*, [1925], Bd. 56, s. 46–48 oraz *Heimatschutz und Bodenforschungen*, s. 16–28, 1927; *Ostpreußen in der römischen Kaiserzeit*, ibidem, [1924], Bd. 55, s. 241–251).

³ *Die Kartei Quassowski. Buchstabe T*, Hamburg 1990.

⁴ Jako Lehrer Pfleger Tiska wymieniany jest systematycznie w „*Neue Bodenfunde*”, na łamach królewieckiego kwartalnika „*Altpreußen*”; por. także: W. La Baume, *Die Bodendenkmalpflege in Ostpreußen*, Altpreußen, 1942, r. 7, s. 29.

bardzo energicznego i zaangażowanego – jednego z najlepszych na terenie Prus Wschodnich. Swoisty fenomen stanowi niespożyta energia tego człowieka, który prócz pełnienia funkcji nauczyciela historii, rektora gimnazjum w Szczytnie, a następnie radcy szkolnego, prócz obowiązków społecznego opiekuna zabytków, był również założycielem (w 1924 r.) i kierownikiem (do 1942 r.) Heimatmuseum w Szczytnie. Swoje szerokie zainteresowania humanistyczne realizował także na polu etnografii, zajmując się zachowaniem dla potomności dziedzictwa kultury mazurskiej; zbierał między innymi bajki i podania ludowe. Zajmował się także publicystyką na łamach szczycieńskiego dziennika „*Ortelsburger Zeitung*”⁵, a niezależnie od tego prowadził archeologiczne badania powierzchniowe, sondażowe oraz regularne wykopaliska na wielu stanowiskach pra- i wczesnodziejowych.

Pasja archeologiczna owładnęła nim chyba stosunkowo wcześniej. Prawdopodobnie bezpośrednio po zakończeniu I wojny, a najpóźniej we wczesnych latach dwudziestych, brał udział w wykopaliskach profesora Maxa Eberta z Królewca⁶. W związku z tym, iż następnie prowadził ożywione badania terenowe, w tym samodzielne wykopaliska, przypuszczać należy że był również uczestnikiem seminarium prahistorycznego dla nauczycieli, prowadzonego na królewieckiej Albertynie⁷. W swoich badaniach, jako archeolog i muzealnik, związany był z ziemią szczycieńską, ale nie tylko. Poszukiwania prowadził również na terenie powiatów ościennych: olsztyńskiego, nidzickiego, mrągowskiego, biskupieckiego i piskiego, a nawet lidzbarskiego, bartoszyckiego czy giżyckiego. Przebadał ogromną, zwłaszcza jak na człowieka nie parającego się prahistorią zawodowo, liczbą stanowisk archeologicznych, najbardziej intensywne prace prowadząc na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych⁸. Na podstawie wzmianek, odnotowanych w literaturze przedmiotu, udało się stworzyć lakoniczny spis części tych przedsięwzięć, dający niejaki wyobrażenie o skali zaangażowania Tiski w poszukiwania terenowe.

W kwietniu 1926 roku, na gruntach wsi Grom⁹, pow. Szczytno, prowadził badania ratownicze kurhanu z wczesnej epoki żelaza.

21 kwietnia 1927 roku lustrował grodzisko w Parlezie Małej¹⁰, na skraju pow. Szczytno i Biskupiec, 25 kwietnia badał sondażowo cmentarzysko płaskie z okresu wpływów rzymskich w rejonie wsi Tylkowo¹¹, pow. Szczytno. 11 maja tego roku sondował wykopaliskowo cmentarzysko płaskie z okresu wpływów rzymskich w Jagielkach¹², pow. Szczytno, zaś tydzień później kurhan z wczesnej epoki żelaza w Elganowie¹³, pow. Szczytno. W lipcu dokonał lustracji grobów szkieletowych (jak się okazało nowożytnych) we

⁵ Por. np. *Galinden und Galindenfrage*, *Ortelsburger Zeitung*, 1925, nr 278 z 27 XI.

⁶ Na przykład w Tylkowic, d. pow. Szczytno – por. H. Tiska, *Das bronzezeitliche Hügelgrab von Scheufelsdorf*, *Heimatstimmen* (dodatek do „*Ortelsburger Zeitung*”), 1928, nr 2.

⁷ B. v. Richthofen, *Die Vor- und Frühgeschichte an der Albertsuniveristät*, *Der Student in der Ostmark*, Breslau 1937, nr 6/7, s. 97–100.

⁸ Por. J. Tiska, *Das Kreisheimatmuseum*, w: *Der Kreis Ortelsburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, *Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis*, Würzburg, Bd. 4, s. 287 n.

⁹ H. Tiska, *Das Hügelgrab von Grammen*, *Heimatstimmen* (dod. do *Ortelsburger Zeitung*), 1928, nr 8.

¹⁰ W. Gaerte, M. Toschke, *Ausgrabungen und Besichtigungen im Jahre 1927*, Prussia, 1927, Bd. 27, s. 295.

¹¹ *Ibidem*, s. 298.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

wsí Danowo¹⁴, pow. Pisz oraz badał (22–30 VII) cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Taltach¹⁵, pow. Mrągowo. W sierpniu (15–17) prowadził badania cmentarzyska płaskiego z III–VIII wieku naszej ery w Smolance¹⁶, pow. Bartoszyce, dwóch kurhanów z wczesnej epoki żelaza w Wysokiej Dąbrowie¹⁷, pow. Biskupiec (19–24 VIII), a także (od 25 sierpnia do 2 września) kurhanu z wczesnej epoki żelaza w Krekolach¹⁸, pow. Lidzbark. W dniach 5–7 września badał cmentarzysko płaskie z wczesnej epoki żelaza w Ząbiu¹⁹, pow. Olsztyn. W 1927 roku odkrył również niewielki grób skrzynkowy w Szczepankowie²⁰, którego wnętrze, oprócz kości, zawierało trzy naczynia gliniane, paciorki z bursztynu oraz dwie krzemienne siekiery.

Ryc. 1. Hans Tiska podczas wykopalisk w powiecie Szczytno

16 maja 1928 roku lustrował osadę o nieokreślonej chronologii we wsi Witowo²¹, pow. Nidzica, pomiędzy 21 i 23 maja prowadził badania grobu skrzynkowego z młodszej epoki kamienia w Romanach²², pow. Szczytno, z którego wnętrza wydobyto osiem całych naczyń oraz trzy „noże” i odlupki krzemienne. 15 czerwca lustrował zniszczony grób

¹⁴ Ibidem, s. 297.

¹⁵ Ibidem, s. 299.

¹⁶ Ibidem, s. 296.

¹⁷ Ibidem, s. 298.

¹⁸ Ibidem, s. 297.

¹⁹ Ibidem, s. 295.

²⁰ W. La Baume, *Die jungsteinzeitliche Kugelamphoren-Kultur in Ost- und Westpreußen*, Prussia, 1943, Bd. 35, s. 69–70.

²¹ J. Crome, *Ausgrabungen und Besichtigungen im Jahre 1928*, Prussia, 1928, Bd. 28, s. 382.

²² C. Engel, *Aus ostpreußischer Vorzeit*, 1935, s. 80; W. La Baume, *Die jungsteinzeitliche*, s. 67–69.

neolityczny we wsi Trelkowo²³, pow. Szczytno, 20 czerwca „późnopogańskie” osiedle nawodne (?) w Sędrowie²⁴, pow. Szczytno. 1 lipca lustrował inne osiedle nawodne w Wilamowie²⁵, pow. Szczytno, 5 czerwca osiedle nawodne z wczesnej epoki żelaza w Łące Dymerskiej²⁶, pow. Szczytno. Pomiędzy 13 a 14 lipca – ponownie w Wysokiej Dąbrowie²⁷, pow. Biskupiec – przeprowadził sondaż na domniemanym cmentarzysku, a w dniach 14–17 lipca prowadził badania wykopaliskowe trzech stanowisk na gruntach podolsztyńskiej wsi Jaroty²⁸: sondaż na osiedlu z „epoki żelaza przed Chrystusem”, sondaż domniemanego grobu wczesnośredniowiecznego (który okazał się być piecem garncarskim) oraz badania na osiedlu z późnego okresu wędrówek ludów. W dniach 23–27 lipca badał cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w miejscowości Knis²⁹, pow. Giżycko. Również w lipcu 1928 roku badał osadę z późnego okresu wędrówek ludów w Wieknie³⁰ (rejon leśny w pow. Szczytno), zaś pomiędzy 4 a 11 sierpnia – ponownie – kurhan w miejscowości Krekole, pow. Lidzbark Warmiński³¹. 18 sierpnia, w Pozortach³², pow. Olsztyn, badał sondażowo osiedle „pradziejowe” i inne – o nieokreślonej chronologii. Pomiędzy 20 i 21 sierpnia kopał na osiedlu z okresu wpływów rzymskich w Łęgajnach³³, pow. Olsztyn, a pomiędzy 22 a 27 sierpnia – na cmentarzysku płaskim w Bartołtach Wielkich, pow. Olsztyn (25 sierpnia – sondażowo – badał także cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w tej miejscowości)³⁴. Od 28 do 31 sierpnia badał cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w Tumianach³⁵, pow. Olsztyn, 8 września lustrował osadę i grób szkieletowy z wczesnej epoki brązu w Rybitwach³⁶, pow. Pisz. W 1928 roku badał ponadto, zlokalizowane na cyplu jeziora Sasek Wielki, osiedle z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza, niszczone podczas budowy drogi w Dąbrowie³⁷, pow. Szczytno. Prowadził również badania weryfikacyjne i wykopaliskowe dwóch innych kurhanów we wspomnianym już wyżej Elganowie³⁸, pow. Szczytno, badania sondażowe osiedla nawodnego z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Grom³⁹, pow. Szczytno, lustrował kurhany w Jęczniku⁴⁰, pow. Szczytno, oraz

²³ J. Crome, op. cit., s. 375.

²⁴ Ibidem, s. 382.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, s. 375.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, s. 380.

³⁰ Ibidem, s. 382.

³¹ Ibidem, s. 379.

³² Ibidem, s. 375.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, s. 375–376.

³⁵ Ibidem, s. 376.

³⁶ Ibidem, s. 379; H. Tiska, *Altortumsfunde bei Ribittwen, Kr. Johannisburg, Unsere Heimat*, (Königsberg) 1929, nr 30, s. 244.

³⁷ H. Tiska, *Eine vorgeschichtliche Siedlung in Damerau*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 19.

³⁸ H. Tiska, *Die bronzezeitliche Hügelgräber bei Gilgenau*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 41/42.

³⁹ H. Tiska, *Eine vorgeschichtliche Siedlung auf der großen Insel im Grammer See*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 30.

⁴⁰ H. Tiska, *Das Hügelgrab von Davidshof*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 19.

badał dwa kurhany z wczesnej epoki żelaza w Nowych Kiejkutach⁴¹, pow. Szczytno. Ponadto prowadził badania powierzchniowe osiedla z wczesnej epoki żelaza w Rozogach⁴², pow. Szczytno (zapewne był również odkrywcą tego stanowiska).

W 1929 roku przebadął pierwszy z dwóch neolitycznych grobów skrzynkowych w Rańsku⁴³, który krył w sobie cztery naczynia, siekiere kamienną oraz zdobiony krzyżem wisior i inne ozdoby z bursztynu. Odkrył również trzy kurhany położone w okolicach miejscowości Romany, pow. Szczytno⁴⁴.

Na terenie Szczytna⁴⁵ w 1931 r. został zniszczony neolityczny grób kamienny, według lustrującego znalezisko Hansa Tiska, zawierający fragmenty kości oraz cztery naczynia, siekiere krzemienne i bursztynowe paciorki. W tym samym roku przebadął również dwa podobne – zniszczone skutkiem niewiedzy właściciela gruntów – groby skrzynkowe w Trelkowie⁴⁶, zawierające łącznie 15 naczyń, dwie siekiery krzemienne i pozostałości rurkowatych paciorków z bursztynu.

W 1934 r., w Małszewku⁴⁷, Hans Tiska odkrył, a następnie przebadał, kolejny częściowo zniszczony neolityczny grób skrzynkowy.

W 1935 roku (od 18 do 22 listopada) prowadził ratownicze badania zniszczonego grobu skrzynkowego z młodszej epoki kamienia w Gromie, pow. Szczytno, zgłosił ponadto znalezisko czekana typu Nortycken z Wawroch, pow. Szczytno⁴⁸.

Na przełomie kwietnia i maja 1936 r. badał Tiska drugi grób na wspomnianym już cmentarzysku ze schyłku epoki kamienia w Rańsku⁴⁹, którego pozostałości wyposażenia składały się z sześciu naczyń oraz kości świni. Od 1 do 5 czerwca prowadził również wykopaliska na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Opaleńcu, pow. Szczytno. Rok 1936 przyniósł ponadto odkrycie (i dzięki Tisce także publikację) datowanego na wczesną epokę żelaza skarbu wyrobów brązowych z miejscowości Borki Wielkie⁵⁰, pow. Szczytno.

We wrześniu 1938 roku, na gruntach wsi Budy⁵¹, pow. Szczytno, prowadził badania cmentarzyska ciałopalnego ze schyłku epoki brązu, na którym zbadano bruk kamienny z popielnicami.

Zestawienie powyższe dalekie jest od kompletności. Z całą pewnością wymienia jedynie ułamek rzeczywistej liczby przeprowadzonych przez Tiskę badań, sporządzone zostało bowiem głównie na podstawie sprawozdań z wykopalisk Prussia-Museum w Królewcu (wykazy te publikowane były jedynie za l. 1927–1928). Sam Hans Tiska z kolei, na temat własnych odkryć i prac publikował bardzo niewiele i przeważnie w lokalnych periodykach – „*Heimatstimmen*”, sobotnio-niedzielnym dodatku do „*Ortelsburger Zeitung*”, oraz w „*Unsere Heimat*”. Lakoniczne jedynie „meldunki” na temat jego działalności ukazywały

⁴¹ H. Tiska, *Untersuchungen und Eingänge des Heimatmuseums Ortelsburg*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 22.

⁴² H. Tiska, *Eine vorgeschichtliche Siedlungstelle in Friedrichshof*, *Heimatstimmen*, 1928, nr 11.

⁴³ W. La Baume, *Die jungsteinzeitliche*, s. 66–67.

⁴⁴ H. Tiska, *Wie unsere heimatlichen Altertumsfunde entdeckt wurden?*, *Unsere Heimat*, 1929, nr 18, s. 143–144.

⁴⁵ W. La Baume, *Die jungsteinzeitliche*, s. 63–64.

⁴⁶ Ibidem, s. 58–60.

⁴⁷ Ibidem, s. 61.

⁴⁸ *Neue Bodenfunde*, *Altpreußen*, 1936, Bd. 1, s. 236.

⁴⁹ W. La Baume, *Die jungsteinzeitliche*, s. 66–67.

⁵⁰ Por. *Neue Bodenfunde*, *Altpreußen*, 1937, Bd. 2, s. 131.

⁵¹ D. Bohnsack, *Neue Bodenfunde*, *Altpreußen*, 1939, Bd. 4, s. 61.

się w królewieckim „*Altpreußen*”. Trudno tę powściągliwość wytłumaczyć, biorąc pod uwagę jak wielu innych, z pewnością mniej przygotowanych amatorów, drukowało swoje sprawozdania i artykuły w wiodących wówczas czasopismach fachowych.

Niewątpliwą zasługą Tiski było odkrycie i wprowadzenie do literatury – pośrednio, jako że wynikami prac dzielił się chętnie z zawodowymi archeologami⁵², lub bezpośrednio – znacznej liczby stanowisk nie znanych dotąd nauce. Można spośród nich wymienić choćby szczycieńskie skupienie grobów megalitycznych z młodszej epoki kamienia⁵³, cmentarzysko ze schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Mojtynach, czy skarb z Borków Wielkich⁵⁴. Liczne znaleziska poczynione przy okazji penetracji terenowych, jak i te, które pozyskał podczas pracy pedagogicznej lub jako muzealnik, stały się zaczątkiem bogatej kolekcji szczycieńskiego Heimatmuseum. W tej liczbie również obiekty (pozornie) nieruchome – na przypomnienie zasługuje bowiem fakt, iż najbardziej spektakularne groby z badań Tiski (z Trelkowa, Rańska i Szczepankowa) zostały zrekonstruowane dla zwiedzających na dziedzińcu szczycieńskiego muzeum⁵⁵. Nie zachował się niestety oryginalny inwentarz zabytków tej placówki, a o jej randze możemy wnioskować jedynie na podstawie wzmianek w literaturze⁵⁶ i ocalonej po wojnie zawartości⁵⁷. Wyjątkowo cenne źródło, będące jednocześnie w miarę pełnym zapisem poszukiwań Hansa Tiski na terenie powiatu szczycieńskiego i poniekąd opisujące kolekcję muzeum, stanowi natomiast ocalała do naszych czasów mapa ścienna „Kreis Ortelsburg mit Eintragung der vorgeschichtlichen Fundstellen”⁵⁸. Kreślona w skali 1:50 000 przez W. Kuschela – szczycieńskiego nauczyciela rysunku, według wskazówek Tiski, powstała zapewne pomiędzy 1935 a 1937 rokiem, z dość prozaicznym przeznaczeniem – jako pomoc naukowa dla szkół powiatu szczycieńskiego. W chwili obecnej stanowi jednak dokument zupełnie unikalny, zawiera bowiem lokalizacje 175 stanowisk archeologicznych i miejsc znalezisk zabytków luźnych, spośród których zdecydowaną większość stanowią obiekty nieznane z literatury. Jest więc dla nich jedyną formę dokumentacji, a przy tym najbardziej szczegółową spośród znanych obecnie map tego typu z terenu dawnych Prus Wschodnich.

Intensywną działalność terenową Hansa Tiski przerwał dopiero awans na radcę szkolnego (1940) i przeprowadzka do Olsztyna (1942). Rodzina Tisków zamieszkała wówczas przy Roonstrasse 89 (obecnie ul. Kościuszki). Późniejsze informacje pochodzą już z końca wojny – 21 stycznia 1945 roku, jednym z ostatnich transportów jakie opuściły Olsztyn, Hans Tiska wyprawił swoją rodzinę do zachodnich Niemiec. Sam, wcielony do Volkssturmu,

⁵² Jak choćby z Carlem Englem, Wolfgangiem La Baume czy Wilhelmem Gaerte.

⁵³ Por. J. Sobieraj, *Grobowce megalityczne południowej części Pojezierza Mazurskiego*, Rocznik Mazurski, (Szczytyno) 1998, t. 3, s. 3–13.

⁵⁴ Por. M. J. Hoffmann, *Ziemia szczycieńska w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Rocznik Mazurski, (Szczytyno) 1997, t. 2, s. 3–16.

⁵⁵ Por. C. Engel, *Vorgeschichte der Altpreußischen Stämme*, (Königsberg) 1935, Bd. 1, tabl. 40a; E. Weise (oprac.), *Handbuch der historischen Stätten. Ost- und Westpreußen*, Stuttgart 1981, s. 164.

⁵⁶ Por. J. Tiska, *Das Kreisheimatmuseum*, op. cit.

⁵⁷ Por. J. Antoniewicz, *Stan zachowania zbiorów prehistorycznych na Warmii, północnym Mazowszu i Dolnym Powiślu*, Z otchłani wieków, 1946, R. 15, z. 11–12, s. 92–96.

⁵⁸ Por. J. Sobieraj, „*Kreis Ortelsburg mit Eintragung der vorgeschichtlichen Fundstellen*”. *Mapa archeologiczno-historyczna H. Tiski i W. Kuschela, 1:50 000*, w: *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*, Olsztyn 1999, s. 183–190.

pozostał na terenie Prus Wschodnich. W maju 1945 roku udało mu się przepłynąć drogą morską z Pillau (ob. Bałtyjsk, rej. Zielonogradsk) do Danii, gdzie do listopada 1946 roku pozostawał internowany. W grudniu tego samego roku odnalazł swoją rodzinę w Steddorf koło Zeven, w Dolnej Saksonii. W 1952 roku osiedlił się w Bollschweil niedaleko Freiburga, w Badenii-Wirtembergii, gdzie – ponownie jako radca szkolny – przeszedł na wcześniejszą emeryturę⁵⁹. W 1963 roku przeprowadził się do Freiburga, gdzie zmarł 24 listopada 1969 roku. Miejscem jego ostatniego spoczynku jest tamtejszy cmentarz Bergäcker.

Ryc. 2. Hans Tiska jako emeryt w okolicach Freiburga

⁵⁹ Na łamach monografii Kreis Ortelsburg, wydanej w 1957 r., występuje już jako radca szkolny w stanie spoczynku.

W polskiej literaturze historycznej Hans Tiska znany jest jako jeden z najbardziej aktywnych pracowników Bund Deutscher Osten, założonego w 1933 roku z inicjatywy Alfreda Rosenberga – jednego z ideologów ruchu nazistowskiego. Związek ten jednoczył najważniejsze organizacje niemieckie, prowadzące działalność antypolską, dla podejmowania zadań, „których ani partia ani państwo [oficjalnie] robić nie powinny”. Zgodnie z założeniami, grupować miał najbardziej ofiarnych bojowników o „niemiecki Wschód” w ruchu hitlerowskim, współpracując blisko z NSDAP i innymi organizacjami, w tym militarnymi, oraz tajną policją III Rzeszy⁶⁰.

O działaniach BDO w okresie międzywojennym na Warmii i Mazurach wiemy stosunkowo dużo, trochę dzięki zbiegowi okoliczności: w czerwcu 1945 roku Emilia Sukertowa-Biedrawina, przedwojenna działaczka mazurska, dosłownie na ulicy, znalazła poniewierające się materiały z archiwum BDO, w tym wiele sygnowanych osobiście przez Hansa Tiskę. Opublikowała później kilkadziesiąt tych dokumentów⁶¹, wiele z nich wykorzystał także Paweł Sowa⁶² – jeden z rozdziałów tytułując wręcz „Raporty Petrikowskiego i Tiski”. W strukturach BDO Hans Tiska kierował przez kilka lat grupą szczycieńską, następnie został kierownikiem oddziału w Olsztynie, zaś przed wybuchem wojny podlegała mu już tzw. Untergruppe Ostpreussen Süd, obejmująca południową część Prus Wschodnich (teren rejencji olsztyńskiej). W zachowanych raportach i pismach Tiski widać jak z typowego pracownika operacyjnego, zajmującego się konkretnymi działaniami, sprawami czy osobami, przeradza się w analityka prowadzącego całe kompleksy spraw, doradzającego władzom politycznym i policyjnym w sprawach języka i ruchu polskiego, poczyniń z ludnością, Kościołem czy ruchem gromadzkim. Aktywnie zaangażował się w proces germanizacji nazw miejscowych w Prusach Wschodnich, postulował też germanizację polskobrzmiących nazwisk⁶³. W opublikowanym na łamach Komunikatów Mazursko-Warmińskich – „nieuszminkowanym”, jak go nazwano – memoriale z lutego 1940 roku⁶⁴, zwracał uwagę prezydentowi rejencji olsztyńskiej na występujące nadal używanie języka polskiego, przyjazny stosunek ludności mazurskiej do jeńców wojennych itp., zgłaszając w tych sprawach konkretne postulaty. Z jednej strony występował przeciwko represjonowaniu osób publicznie mówiących po polsku (sugerował raczej akcję uświadamiającą, wskazującą Mazurom na obcość, wręcz wrogość, tego języka), z drugiej strony – pisał – istniejąca sytuacja nasuwa konieczność wzmocnienia szczególnego nadzoru nad miejscową ludnością. Proponował przy tym, aby po (zakończonej oczywistym zwycięstwem Niemiec) wojnie wysiedlić niepewny narodowo element z Warmii i Mazur. Uczestniczył też osobiście w akcji ostatecznego usunięcia języka polskiego z Kościoła ewangelickiego.

Historycy polscy uznali Tiskę za jednego z „najbardziej ruchliwych działaczy BDO w Prusach Wschodnich”, podkreślając bardzo dobrą znajomość spraw, którymi się zajmował, stosunkowo wysoki poziom raportów, pracowitość oraz silne zaangażowanie w wykonywaną pracę i jednocześnie bezpardonową wrogość wykazywaną przedstawicielom ruchu polskiego⁶⁵.

⁶⁰ W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920-1939*, Olsztyn 1973, s. 211.

⁶¹ E. Sukertowa-Biedrawina, *Materiały do dziejów walki hitlerowców z ruchem polskim na Warmii i Mazurach w latach 1933-1939*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1967, nr 1-2, s. 157-188.

⁶² P. Sowa, *Cena polskości*, Warszawa 1976.

⁶³ E. Sukertowa-Biedrawina, *Metody walki hitlerowców z polskością na Mazurach i Warmii*, KMW, 1967, nr 4, s. 523-546.

⁶⁴ B. Koziełto-Poklewski, *Memorial Bund Deutscher Osten z 1940 roku w sprawie polskiej w Prusach Wschodnich*, KMW, 1976, nr 3, s. 407-422.

⁶⁵ W. Wrzesiński, op. cit. s. 209.